

Data wpływu/Received: 12.06.2019
Data przyjęcia do druku/Accepted for printing: 15.12.2019
Data publikacji/Published: 29.12.2019
Licencja/License: CC BY-SA 4.0

KATARZYNA BULUK, CELINA TIMOSZYK-TOMCZAK ¹

Rozpoznawanie ekspresji emocjonalnej twarzy przez kobiety i mężczyzn – badania porównawcze osób głuchych i słyszących

Recognition of Emotional Facial Expressions in Men and Women – Differences between Deaf and Hearing People

¹ ORCID: 0000-0002-8314-0476, doktor, Uniwersytet Szczeciński, Wydział Humanistyczny, Instytut Psychologii, Zakład Psychologii Ogólnej, Polska

Streszczenie

Analiza funkcjonowania emocjonalnego osób głuchych z uwzględnieniem podziału na płeć ma istotne znaczenie dla zrozumienia ich aktywności na różnych płaszczyznach życia. Funkcjonowanie to wiąże się z inteligencją emocjonalną zawierającą spostrzeganie i rozpoznawanie emocji, ich wyrażanie i okazywanie, empatię, kontrolę oraz regulację emocji. Rezultaty dotychczasowych badań pokazują, że płeć jest jednym z elementów determinujących umiejętność rozpoznawania ekspresji emocji. Ważne jest sprawdzenie, czy głuchota w kontekście funkcjonowania emocjonalnego ma większe znaczenie niż różnice płciowe. Badania zostały przeprowadzone na grupie 80 osób (40 głuchych – 18 kobiet i 22 mężczyzn oraz 40 słyszących – 23 kobiet i 17 mężczyzn). Do badań została wykorzystana Skala Inteligencji Emocjonalnej – Twarze (Maczak, Piekarska, Studniarek, 2005) oraz zdjęcia wykorzystywane przez Paula Ekmana w badaniach emocji podstawowych. Wyniki uzyskane w badaniu pozwalają zauważyć, że kobiety i mężczyźni nie różnią się w rozpoznawaniu ekspresji mimicznej, a różnice występują między grupą słyszących i głuchych.

Słowa kluczowe: ekspresja emocjonalna, różnice płciowe, osoby głuche i słyszące

Abstract

An analysis of emotional functioning of deaf people with regard to gender is important for understanding their activities in different areas of life. Emotional functioning is related to emotional intelligence, which involves emotion perception and recognition, emotional expressiveness, empathy, and the ability to control and regulate one's emotions. The results of previous studies have demonstrated that gender is one of the elements determining the ability to recognize emotional expressions. It is important to investigate whether deafness in the context of emotional

functioning is more important than gender differences. The present study was conducted on 80 individuals (40 deaf people – 18 women and 22 men and 40 hearing people – 23 women and 17 men). The Emotional Intelligence Scale – Faces (Matczak, Piekarska, Studniarek, 2005) and a set of photographs used by Paul Ekman in his study of basic emotions were used for data collection. The results obtained in the study revealed that men and women do not differ with regard to facial emotion recognition but there are differences between the group of hearing and deaf people.

Keywords: emotional expressions, gender differences, deaf and hearing people

Wstęp

Jedne z najważniejszych potrzeb człowieka to potrzeby interpersonalne. Ich zaspokojenie jest związane z możliwością porozumiewania się. Każdy z nas potrzebuje do tego umiejętności zarówno przekazywania własnej intencji, jak i odbioru komunikatów kierowanych do nas od innych. Ważną rolę w tych procesach odgrywa zdolność rozpoznawania ekspresji mimicznej, która stanowi jeden z najszybciej odbieranych przez nas sygnałów. Ekspresja jako komunikat sygnalizuje to, co korzystne i niekorzystne. Taka ewolucyjna funkcja ma fundamentalne znaczenia dla rozwoju społecznego i przetrwania w świecie (Łosiak, 2015, s. 319). Niespójność i niejednoznaczność komunikatów niewerbalnych może prowadzić do nieprawidłowego odczytania informacji. Dlatego celem naszego badania było porównanie kobiet i mężczyzn w grupie słyszących i głuchych pod kątem zdolności do rozpoznawania ekspresji mimicznych.

Emocje dostarczają zarysów wzorców zachowań stanowiących podstawę adaptacji do świata. Wiąże się to z przekazem genetycznym, który nie oznacza ścisłej determinacji, ale rodzaj programu behawioralnego, który na drodze indywidualnego doświadczenia zostaje uszczegółowiony i wypełniony konkretną treścią. Rodzaje wzorców dziedzicznych, w które emocje są zaangażowane, mogą obejmować: ekspresję, bardziej rozległe programy działania i predyspozycje do odczuwania konkretnych emocji (Oatley, Jenkins, 2003, s. 234). W wielu koncepcjach ekspresja emocji traktowana jest jak wytwór ewolucji, a akt ekspresji stanowi schemat odruchowy twarzy, ciała i głosu, który jest charakterystyczny dla danej jednostki. Już Darwin (1988) dowodził, że ludzka ekspresja emocjonalna ma prymitywną naturę, która może wskazywać na mocne powiązania człowieka ze światem zwierząt. Ewolucyjną przeszłość ekspresji potwierdzają badania Eibl-Eibesfeldta (1973, s. 163–190) przeprowadzone na dzieciach głuchych i niewidomych od urodzenia, które nie mogąc uczyć się ekspresji emocji, jednocześnie posługują się taką ekspresją, jak uśmiech, płacz, zmarszczenie brwi, zaskoczenie, przestrasz, nadymanie policzków, określone postawy ciała czy wokalizacja.

Ekman (2003, s. 19–34) – autor neurokulturowej teorii – założył, że ekspresja jest wynikiem wrodzonego neuronalnego programowania oraz zmieniających się w różnych kulturach reguł okazywania emocji. W konsekwencji prowadzi to do uniwersalności ekspresji emocji podstawowych i dużej zmienności ekspresji

złożonych emocji. Twarz ma tu kluczowe znaczenie, pozwala na identyfikację tożsamości, niesie informacje o płci, wieku, stanie zdrowia, pozwala na określenie stanu emocjonalnego i atrakcyjności drugiej osoby. Ekspresja mimiczna może uzupełniać, a nawet zastępować przekaz werbalny. W ten sposób koordynowane są społeczne interakcje (Czuchta, 2012, s. 256). Rozpoznawanie ekspresji emocjonalnej jest składową inteligencji emocjonalnej (Solovey, Mayer, 1999, s. 23–69).

Rozwinięcie

Z badań wynika, że kobiety wykazują bardziej intensywną ekspresję większości pozytywnych i negatywnych emocji. Dotyczy to kultur indywidualistycznych. Kobiety z reguły lepiej niż mężczyźni rozpoznają i odczytują ekspresję stanów afektywnych u innych ludzi na podstawie niewerbalnych sygnałów mimiki, ciała i głosu. Najczęstsza różnica na „korzyść” mężczyzn dotyczy wyrażania i rozpoznawania złości (Lewis, Haviland-Jones, 2005, s. 439), choć nowsze badania pokazują, że coraz częściej różnice między kobietami i mężczyznami zanikają albo idą w innym kierunku (Lambrecht, Kreifelts, Wildgruber, 2014; Waaramaa, 2016). Wyrażanie emocji u kobiet jest częściej zgeneralizowane na wszystkie modalności: fizjologiczną, mimiczną i werbalną, natomiast u mężczyzn widoczne jest raczej uwewnętrznienie, co oznacza, że wykazują oni silniejsze pobudzenie fizjologiczne, któremu nie towarzyszy z kolei widoczna ekspresja mimiczna i słowna (Brody, 1999). W efekcie mężczyźni lepiej kontrolują własne emocje, a kobiety emocje innych.

Różnice międzypłciowe w zakresie emocji i ich ekspresji emocjonalnej najczęściej wyjaśniane są w kontekście sytuacyjnym i kulturowym. Podkreślana jest adaptacja do pełnionych przez kobiety i mężczyzn ról, takich jak: rola opiekunki w opozycji do zarabiającego na utrzymanie rodziny, nierównowaga władzy i statusu, związanych z rolami płciowymi motywów intymności w przeciwieństwie do kontroli, a także odmiennych schematów „Ja” obejmujących indywidualizm albo współzależność (Brody, 1999). Badacze odwołują się również do uwarunkowań biologicznych, ewolucyjno-etiologicznych i społeczno-kulturowych (Knopp, 2012, s. 101). Modele etiologiczne uwzględniające czynniki, które decydują o powstawaniu różnic między mężczyznami i kobietami, obejmują koncepcję rozwojową i integrację przyczyn o charakterze dystalnym i proksymalnym. Przy czym koncepcja rozwojowa analizuje czynniki dystalne, takie jak różnice płciowe pod względem temperamentu, historię socjalizacji, charakterystyczne dla płci wzorce zabaw i wartości kulturowych. Zakłada również integrację tych czynników i uruchamianie sprzężenia zwrotnego wynikającego m.in. z faktu, że cechy temperamentu chłopców i dziewczynek są zwrotnie w odmienny sposób odbierane przez ich opiekunów (Lewis, Haviland-Jones, 2005, s. 440–442).

Utrata słuchu na poziomie głębokim prelingwalnym praktycznie uniemożliwia opanowanie mowy dźwiękowej jako środka komunikowania się. Ukształtowanie własnego sposobu porozumiewania się jest więc naturalną koniecznością osób z uszkodzonym słuchem, stąd m.in. języki migowe (Szczepankowski, 1999, s. 113). Osoby głuche w komunikowaniu się wykorzystują więcej środków komunikacji (Vasek, Stankowska, 2006). To środki pozawokalne, mowa ciała, parajęzyk (Tłoczyński, 1982). Porozumiewanie się między osobami niesłyszącymi a słyszącymi jest zdominowane przez środki komunikacji interpersonalnej, których podstawą jest język narodowy.

Badania pokazują, że osoby niesłyszące są zdolne do językowego opisywania uczuć. Jednak do rozwijania tych kompetencji niezbędne jest używanie aparatów lub implantów ślimakowych przez osoby głuche (Orłowska-Popek, 2011). Z analiz ocen dokonanych przez nauczycieli na grupie przedszkolaków z użyciem kwestionariusza oceny społeczno-emocjonalnej Meadow-Kendall (SEAI) wynika, że dzieci głuche i słyszące bez innych upośledzeń nie wykazują różnic pod względem adaptacji społeczno-emocjonalnej (Meadow, 1984). Badania dotyczące rozwoju więzi emocjonalnej między głuchym dzieckiem a głuchą matką pokazują, że jest ona porównywalna z rozwojem więzi między dzieckiem słyszącym a jego matką (Meadow, Greenberg, Erting, 1984). Mogłoby to sugerować, że rozpoznawanie ekspresji emocjonalnej, szczególnie uwarunkowanych ewolucyjnie emocji podstawowych, nie różni się u osób słyszących i niesłyszących. Interesujące badania Kotowicz (2015, s. 19) weryfikujące pytanie, czy studenci uczący się polskiego języka migowego lepiej rozpoznają emocje z twarzy niż ci, którzy się go nie uczą, pokazują, że po półrocznym treningu nauki języka migowego nie ma różnic między tymi grupami. Oznaczałoby to, że język migowy nie jest bezpośrednio związany z umiejętnością rozpoznawania ekspresji. Nie ma jednak konkretnych danych, w jaki sposób uszkodzenie słuchu modyfikuje rozwój ekspresji emocji zarówno w zakresie wyrażania, jak i rozpoznawania emocji.

Model badań własnych

W badaniach analizie poddano umiejętności rozpoznawania ekspresji emocjonalnej twarzy przez osoby słyszące i głuche z uwzględnieniem podziału na płeć. Na podstawie przyjętych założeń o ewolucyjnym pochodzeniu ekspresji emocjonalnej i jej modyfikowalności pod względem czynników społeczno-kulturowych oraz przeglądu badań postawione zostały następujące hipotezy:

H₁ Kobiety mają większą zdolność do rozpoznawania ekspresji emocji twarzy od mężczyzn.

H₂ Kobiety słyszące mają większą zdolność do rozpoznawania ekspresji emocji twarzy od słyszących mężczyzn.

H₃ Osoby głuche nie wykazują różnic międzypłciowych w zdolności do rozpoznawania ekspresji emocji twarzy.

Dodatkowo postawiono hipotezy dotyczące przewidywanych różnic między słyszącymi i głuchymi:

H₄ Kobiety słyszące nie różnią się od głuchych w zakresie rozpoznawania ekspresji emocji podstawowych, ale wykazują większą zdolność rozpoznawania emocji złożonych.

H₅ Mężczyźni słyszący nie różnią się od głuchych w zakresie rozpoznawania ekspresji emocji podstawowych, ale wykazują większą zdolność rozpoznawania emocji złożonych.

W badaniu wzięło udział 80 osób w wieku średniej i później dorosłości (39–84 lat), w tym 40 głuchych i 40 słyszących, 41 kobiet i 39 mężczyzn.

W badaniu zastosowano dwa narzędzia: 1. Skalę Inteligencji Emocjonalnej – Twarze SIE-T (Matczak, Piekarska, Studniarek, 2005) służącą do pomiaru zdolności rozpoznawania ekspresji mimicznej jako komponentu inteligencji emocjonalnej. Skala składa się z 18 fotografii. Zadaniem osoby badanej jest zdecydowanie, czy twarz na fotografii wyraża, czy nie wyraża danej emocji. Współczynnik zgodności wewnętrznej (alfa Cronbacha) dla testu SIE-T u kobiet i mężczyzn dla osób dorosłych wynosi 0,85. 2. Próba eksperymentalna przygotowana do badania emocji podstawowych na podstawie zdjęć wykorzystywanych przez Paula Ekmana (Ekman, Friesen, 1971). Arkusz testowy składa się z 14 fotografii, które prezentują 7 podstawowych emocji. Badany decyduje, która z podanych odpowiedzi jest poprawna. Alfa Cronbacha przyjmuje wartość 0,86, co oznacza, że możemy wnioskować o wysokiej rzetelności próby.

Kryterium przyjęcia do grupy eksperymentalnej stanowiła niepełnosprawność słuchu. Osoby głuche i słabosłyszące były członkami Polskiego Związku Głuchych oddział w Szczecinie. Każdy z badanych otrzymywał materiał testowy, który składał się z metryczki, zeszytu zdjęć i karty odpowiedzi. W grupie osób z niepełnosprawnością narządu słuchu niezbędna była pomoc osoby badającej.

Wyniki

Uzyskane wyniki zostały poddane ilościowej analizie statystycznej przy użyciu programów komputerowych: Excel i Statistica 13.1. W celu weryfikacji postawionych hipotez dokonano porównania dwóch grup niezależnych, osobno dla rozpoznawania emocji podstawowych i złożonych. Wykorzystano w tym celu test U Manna-Withneya oraz test-t. Przeprowadzone analizy pozwoliły na wyciągnięcie stosownych wniosków. Hipoteza H₁ nie została potwierdzona. Kobiety (N = 40) i mężczyźni (N = 40) nie wykazali istotnych różnic w wynikach rozpoznawania ekspresji emocji twarzy (emocje podstawowe U = 645; Z = 1,48; p = 0,14). Przy emocjach złożonych pojawia się tendencja do istotności wskazu-

jąca na nieco lepsze umiejętności rozpoznawania ekspresji emocjonalnej przez kobiety ($U = 607,5$; $Z = 1,84$; $p = 0,07$).

Również hipoteza H_2 nie została potwierdzona. Średnie wyniki uzyskane przez słyszące kobiety ($N = 23$) i mężczyzn ($N = 17$) nie różnią się istotnie statystycznie zarówno w odniesieniu do emocji podstawowych ($U = 163,5$; $Z = 0,89$; $p = 0,37$), jak i złożonych ($U = 191,0$; $Z = 0,11$; $p = 0,91$).

Hipoteza H_3 została zweryfikowana pozytywnie. Osoby głuche niezależnie od płci nie wykazują różnic w zdolności do rozpoznawania ekspresji emocji twarzy. Kobiety ($N = 18$) i mężczyźni ($N = 22$) z deficytami słuchu radzą sobie z odczytywaniem mimiki na tym samym poziomie; emocje podstawowe ($U = 163,5$; $Z = 0,86$; $p = 0,37$), emocje złożone ($U = 191,5$; $Z = 0,11$; $p = 0,91$).

Postawione dodatkowe hipotezy (H_4 , H_5) zostały częściowo potwierdzone. W celu ich weryfikacji zastosowano test t . Kobiety słyszące ($N = 18$) wykazują większą zdolność w zakresie rozpoznawania ekspresji mimicznej niż głuche ($N = 23$). Dotyczy to jednak zarówno ekspresji emocji podstawowych (test $t = -20,88$; $p = 0,000$; $N = 41$; $df = 39$), jak i złożonych (test $t = -9,99$; $p = 0,000$). Z założeń ewolucyjnych można byłoby wnioskować, że przy emocjach podstawowych nie będzie różnic z racji ich uniwersalności. Przeprowadzone badania nie potwierdzają tego. Również mężczyźni słyszący ($N = 17$) i głusi ($N = 22$) różnią się w zakresie zdolności rozpoznawanie ekspresji mimicznych zarówno podstawowych (test $t = -17,88$; $p = 0,000$), jak i złożonych emocji (test $t = -7,56$; $p = 0,000$; $N = 39$; $df = 37$).

Podsumowanie

Umiejętności rozpoznawania emocji stanowią składową inteligencji emocjonalnej, która pełni istotną rolę w inter- i intrapersonalnym funkcjonowaniu jednostki (Goleman, 1997, s. 359). Badanie tego zagadnienia w kontekście osób głuchych wydaje się ważne, gdyż ich funkcjonowanie emocjonalne jest dodatkowo uwarunkowane konsekwencjami wynikającymi z dysfunkcji słuchu (Szczepankowski, 1999). Rezultaty badań pokazują, że płeć determinuje umiejętność rozpoznawania ekspresji emocji (Fisher, 1993), a kobiety wykazują wyższe ogólne wskaźniki inteligencji emocjonalnej niż mężczyźni (Matczak, 2006, s. 79). Przeprowadzone badania wskazują na brak różnic w rozpoznawaniu ekspresji emocji przez kobiety i mężczyzn w całej badanej grupie, z niewielką tendencją do istotności w odniesieniu do trafniejszego odczytywania emocji złożonych przez kobiety. Wynik można tłumaczyć ilościową i jakościową charakterystyką grupy badanej. Osoby biorące udział w badaniu były w wieku średniej i późnej dorosłości. Wraz z wiekiem osoby odwołują się do własnej formuły odczytywania komunikatów emocjonalnych i polegają na wypracowanych przez siebie strukturach funkcjonowania emocjonalnego. Różnice między kobietami i mężczyznami zależą od bogactwa doświadczeń, które kumulują się w toku

rozwoju (Szczygieł, Jasielska, 2008, s. 94). Proces ewolucji postaw i ról płci trwa, niosąc ze sobą wiele zmian. Przyczyną wyrównanych wyników może być zarysowująca się zamiana ról płci w społeczeństwie (Ślęzak, 2004).

Potwierdzona hipoteza dotycząca braku różnic w rozpoznawaniu ekspresji emocji przez głuche kobiety i głuchych mężczyzn jest podstawą do wnioskowania o determinującym charakterze głuchoty w kontekście funkcjonowania ich struktury emocjonalnej. Uzyskany wynik można tłumaczyć specyfiką odrębności tworzonej przez nich kultury i silnego poczucia tożsamości z tą grupą (Padden, Humphries, 1998). Możliwości rozwoju i warunki otaczającego świata zdominowanego przez populację osób słyszących dla głuchych kobiet i mężczyzn są bardzo podobne. Świat osób głuchych jest mniej zróżnicowany niż osób słyszących. Pomimo braku różnic w rozpoznawaniu ekspresji emocji wśród osób głuchych różnych płci nie tworzą oni homogenicznej grupy. Nie istnieje określona osobowość głuchego (Lisiecka-Biełanowicz, 2002). Przeprowadzone badania pokazują duże zróżnicowanie badanego zjawiska i wskazują na konieczność dalszych, dokładniejszych analiz.

Literatura

- Brody, L.R. (1999). *Gender, Emotion and the Family*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Czuchta, B., Juskiewicz, A., Mokrzyńska, K., Słomska, A., Urbańska, K. (2012). Zdolność rozpoznawania twarzy a czas nabycie umiejętności czytania. W: E. Drop, M. Mackiewicz (red.), *Młoda Psychologia* (s/ 253–266). T. 1. Warszawa: Liberilibri.
- Darwin, K. (1988). *O wyrazie uczuć u człowieka i zwierząt*. Warszawa: PWN.
- Eibl-Eibesfeldt, I. (1973). The Expressive Behavior of the Deaf-and-Blind-Born. W: M. Von Cranach, I. Vine (red.), *Social Communication and Movement* (s. 163–194). New York: Academic Press.
- Ekman, P. (2003). *Emotional Revealed, Recognizing Faces and Feelings to Improve Communication and Emotional Life*. New York: Times Books.
- Fisher, A.H. (1993). Sex Differences in Emotionality: Fact or Stereotype? *Feminism and Psychology*, 303–318.
- Goleman, B. (1997). *Inteligencja emocjonalna*. Poznań: Media Rodzina.
- Knopp, K. (2012). Czy kobiety naprawdę są bardziej inteligentne emocjonalnie niż mężczyźni. O różnicach międzypłciowych w zakresie zdolności emocjonalnych. *Kwartalnik Naukowy*, 4(12), 95–112.
- Kotowicz, J. (2015). Czy studenci uczący się polskiego języka migowego lepiej rozpoznają emocje rysujące się na twarzy? *General of Professional Education*, 4, 14–19.
- Lambrecht, L., Kreifelts, B., Wildgruber, D., (2014). Gender Differences in Emotion Recognition: Impact of Sensory Modality and Emotional Category. *Cognition and Emotion*, 28(3), 452–469.
- Lewis, M., Haviland-Jones J. (2005). *Psychologia emocji*. Gdańsk: GWP.
- Lisiecka-Biełanowicz, M. (2002). Osoby niesłyszące w społeczeństwie – opis zjawiska. W: L. Frąckiewicz (red.), *Postawy wobec niepełnosprawności* (s. 79–90). Katowice. Wyd. AE w Katowicach,.
- Łosiak, W. (2015). Emocja jako komunikat. *Poznańskie Studia Slawistyczne*, 9, 319–331.
- Matczak, A. (2006). Natura i struktura inteligencji emocjonalnej. *Psychologia – Etologia – Genetyka*, 13, 59–87.
- Matczak, A., Piekarska, J., Studniarek, E. (2005). *Skala Inteligencji Emocjonalnej – Twarze (SIE-T): podręcznik*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.

- Meadow, K.P. (1980). *Deafness and Child Development*. Berkeley: University of California Press.
- Meadow, K.P., Greenberg M.T., Erting C. (1984). Attachment Behavior of Deaf Children with Deaf Parents. W: S. Chess, A. Thomas (red.), *Annual Progress in Child Psychiatry and Child Development* (s. 1596–1604). New York: Brunner/Mazel.
- Oatley, K., Jenkins, J.M. (2003). *Zrozumieć emocje*. Warszawa: Wyd. Naukowe PWN.
- Orłowska-Popek, Z. (2011). *Emocje w wypowiedziach uczniów niesłyszących*. Kraków: Wyd. UP w Krakowie.
- Padden, C., Humphries, T. (1988). *Deaf in America: Voices from a Culture*. Cambridge: Harvard University Press.
- Mayer, J.D., Salovey, P. (1999). Czym jest inteligencja emocjonalna? W: P. Salovey (red.), *Rozwój emocjonalny a inteligencja emocjonalna* (s. 23–69). Poznań: Rebis.
- Szczepankowski, B. (1999). *Niesłyszący – głusi – głuchoniemi. Wyrównanie szans*. Warszawa: WSiP.
- Szczygieł, D., Jasielska, A. (2008). Czy z wiekiem stajemy się bardziej inteligentni emocjonalnie? *Psychologia Rozwojowa*, 13(1), 85–99.
- Ślęzak, E. (2004). Przemiany w rolach społecznych kobiet i mężczyzn. *Euro-limes*, 1(4).
- Tłokiński, W. (1982). *Przegląd problematyki dla psychologów i pedagogów*. Warszawa: PWN.
- Vasek, S., Stankowska, A. (1982). *Zarys pedagogiki specjalnej*. Warszawa: Wyd. UŚ.
- Waaraama, T. (2016). Gender Differences in Identifying Emotions from Auditory and Visual Stimuli. *Logopedics, Phoniatrics, Vocology*, 21, 1–7.